

SUG'URTA KOMPANIYALARIDA TAQSIMLANMAGAN FOYDA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Najimova Nigora
SamISI tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sug'urta kompaniyalarida taqsimlanmagan foyda hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil etish, taqsimlanmagan foydani hisobga olishning shaffofligi va samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sug'urta kompaniyasi, taqsimlanmagan foyda, moliyaviy hisobot, 17-son MHXS, foyda taqsimoti, kapital barqarorligi, dividend siyosati.

Аннотация: В статье разрабатываются научно-практические предложения по организации учета нераспределенной прибыли в страховых организациях на основе международных стандартов, повышающие прозрачность и эффективность учета нераспределенной прибыли.

Ключевые слова: страховая организация, нераспределенная прибыль, финансовая отчетность, МСФО № 17, распределение прибыли, устойчивость капитала, дивидендная политика.

Abstract: This article develops scientific and practical proposals for organizing the accounting of retained earnings in insurance companies based on international standards, increasing the transparency and efficiency of accounting for retained earnings.

Keywords: insurance company, retained earnings, financial reporting, IFRS No. 17, profit distribution, capital stability, dividend policy.

Kirish. Sug'urta kompaniyalari milliy iqtisodiyotda moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi va iqtisodiy xavflarni kamaytiruvchi muhim institutlardan biridir. Ularning moliyaviy natijalari, xususan, taqsimlanmagan foydasi (retained earnings) nafaqat kompaniya barqaror rivojlanishini ta'minlaydi, balki kapital yetarliligini mustahkamlash, yangi investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va aksiyadorlar manfaatlarini muvofiqlashtirishda asosiy rol o'ynaydi.

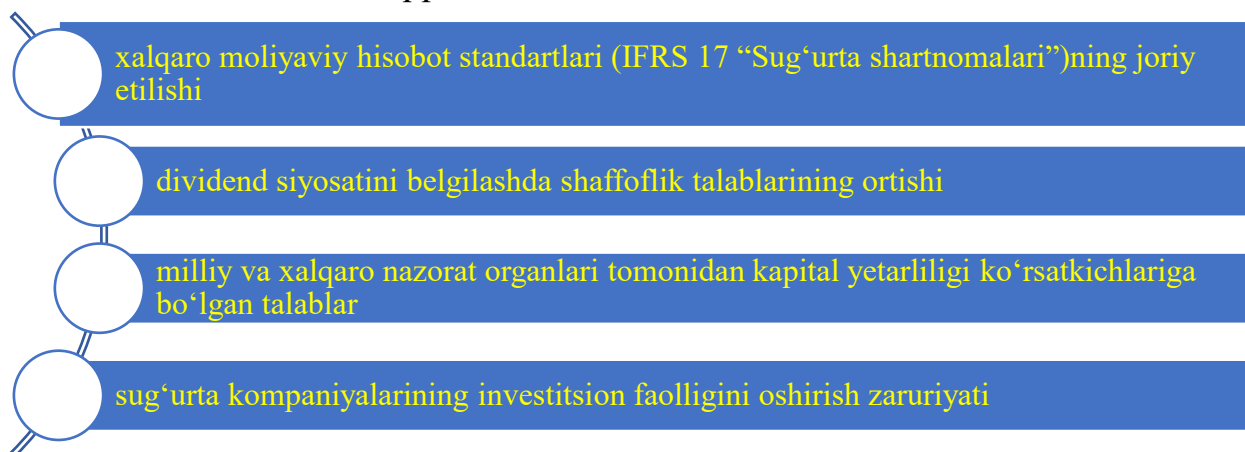
Taqsimlanmagan foyda hisobini takomillashtirish zarurati bir nechta omillar bilan bog'liq (rasm).

Sug'urta kompaniyalarida taqsimlanmagan foyda hisobini xalqaro standartlarga mos holda takomillashtirish, nazariy asoslarini tahlil qilish va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish bugunning dolzarb masalalaridan biridir.

Mavzuga doir adabiyotlar sharhi. Sug'urta kompaniyalarida taqsimlanmagan foyda hisobini takomillashtirish masalasi turli tadqiqotchilar va tashkilotlar tomonidan yoritilgan. Ilmiy manbalarni uchta guruhga ajratish maqsadga muvofiq: xalqaro tashkilotlar mulohazalari, xorijiy olimlar va mamlakatimiz olimlari fikrlari.

Xalqaro tashkilotlar sug'urta sohasida hisob standartlari, kapital yetarliligi va foyda taqsimoti shaffofligi masalalariga e'tibor qaratadi. IASB (2017): IFRS 17:

Insurance Contracts – sugʻurta shartnomalaridan tushadigan foydani tan olish va taqsimlashning yagona standartini belgilagan. IAIS (2022): Insurance Core Principles – sugʻurta kompaniyalarida kapital yetarliligini baholashda taqsimlanmagan foydaning hal qiluvchi oʻrni qayd etilgan. OECD (2021): Insurance and Pensions Outlook – dividend siyosati va foyda taqsimotining shaffofligi global moliyaviy barqarorlikning asosiy sharti ekanini taʼkidlaydi. EBRD (2020): Markaziy Osiyo sugʻurta sektorida foydani qayta investitsiya qilish va kapitalni ichki manbalar hisobidan kengaytirishni qoʻllab-quvvatlash zarurligini taʼkidlagan. PwC (2020), KPMG (2019), Deloitte (2020): xalqaro konsalting kompaniyalari IFRS 17ni joriy etish jarayonida foyda hisobini avtomatlashtirish va shaffoflikni oshirish mexanizmlarini ishlab chiqqan.

Rasm. Taqsimlanmagan foyda hisobini takomillashtirish zarurati

Xorijiy olimlar koʻproq nazariy asoslar va empirik tadqiqotlar orqali taqsimlanmagan foydaning ahamiyatini yoritishgan. Modigliani & Miller (1958): dividend siyosati nazariyasi doirasida kompaniya qiymati taqsimlanmagan foyda va dividend qarorlaridan mustaqil boʻlishi mumkinligini ilgari surgan. Jensen (1986): agentlik nazariyasi asosida boʻsh pul oqimlarining notoʻgʻri boshqarilishi aksiyadorlar manfaatlariga zid boʻlishi mumkinligini koʻrsatadi, taqsimlanmagan foyda esa bunday xavflarni kamaytiruvchi vosita sifatida qaraladi. Brigham & Ehrhardt (2021): taqsimlanmagan foydani kompaniyaning ichki moliyalashtirish manbai sifatida koʻrsatadi. Bikker & Metzmakers (2005): sugʻurta kompaniyalari daromadi, kapitali va zaxiralari oʻrtasidagi pro-siklik bogʻliqlikni empirik isbotlagan.

Milliy tadqiqotlarda sugʻurta kompaniyalarida taqsimlanmagan foyda hisobi masalasi koʻproq hisobotning shaffofligi, milliy standartlarning xalqaro standartlarga moslashuvi va qayta investitsiya mexanizmlari nuqtayi nazaridan oʻrganilgan. Soliev (2022): Oʻzbekiston sugʻurta kompaniyalarida foyda hisobini milliy va xalqaro standartlarga moslashtirish zarurligini taʼkidlaydi. Bekmurodov (2021): milliy sugʻurta hisobida foydani taqsimlash va taqsimlanmagan qismi boʻyicha ilmiy yondashuv ishlab chiqqan. Karimov (2023): Oʻzbekistonda sugʻurta kompaniyalari moliyaviy hisobotini xalqaro standartlarga integratsiyalash boʻyicha

mexanizmlarni tahlil qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Sug'urta kompaniyalarida taqsimlanmagan foyda hisobini takomillashtirish borasida olib borilgan tadqiqot jarayonida ilmiy va o'quv-uslubiy adabiyotlar tahlili, ma'lumotlar to'plash, qiyosiy tahlil, umumlashtirish kabi metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Taqsimlanmagan foyda (inglizcha retained earnings) – bu korxona yoki sug'urta kompaniyasi tomonidan ishlab topilgan sof foydaning aksiyadorlarga dividend sifatida taqsimlanmagan, balki korxona ichida qoldirilgan qismi. U moliyaviy hisobotlarda kapitalning tarkibiy qismi sifatida ko'rsatiladi.

Moliyaviy nuqtayi nazardan, taqsimlanmagan foyda – bu korxonaning “ichki moliyalashtirish manbai” bo'lib, u kelgusi investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, zaxira fondlarini shakllantirish, qarzlarni qoplash va barqaror kapital yetarliligini ta'minlashda xizmat qiladi.

Taqsimlanmagan foydani quyidagi formulaviy ko'rinish orqali tasvirlash mumkin:

$$TF_t = TF_{t-1} + SF_t - DIV_t \pm \Delta OCI_t \pm Tuzatmalar_t$$

bu yerda:

- **TF** – taqsimlanmagan foyda;
- **SF** – davrning sof foydasi (soliqlar va xarajatlar chiqarilgandan so'ng);
- **DIV** – aksiyadorlarga to'langan dividendlar;
- **OCI** – boshqa keng qamrovli daromadlar (masalan, aktivlarni qayta baholashdan tushgan foyda);
- **Tuzatmalar** – avvalgi davr xatolarini tuzatish yoki hisob siyosatidagi o'zgarishlar.

Shunday qilib, korxona yil davomida foyda ko'rganida va uning bir qismi aksiyadorlarga to'lanmaganida, bu mablag' **taqsimlanmagan foyda** sifatida kapitalda jamlanadi.

Tadqiqotimizning asosiy ilmiy yo'nalishi — sug'urta kompaniyalarida taqsimlanmagan foyda (TF) hisobini xalqaro standartlarga (17/9 MHXS, 1-BHXS, 8-BHXS) uyg'unlashtirgan holda shaffof, boshqaruvga yo'naltirilgan va kapital barqarorligini ta'minlaydigan metodikani ishlab chiqishdir. Konseptual model taqsimlanmagan foydani quyidagi omillar bilan bog'laydi: sof foyda (SF), dividend to'lovi (DIV), aktivlar hajmi (A), boshqa keng qamrovli daromad (OCI)dan o'tkazmalar, avvalgi davr tuzatmalari (PPAdj), va normativ cheklovlar (NC). Bosh parametrlar mantiqan quyidagicha identifikatsiya qilinadi:

$$TF_t = TF_{t-1} + SF_t - DIV_t \pm \Delta OCI_t \pm PPAdj_t - ApprRes_t + RelRes_t,$$

bu yerda ApprRes — TF hisobidan ajratilgan (appropriation) maxsus zaxiralar, RelRes — ular bo'yicha keyingi davrda yechish (release).

Quyidagi jadvalda sug'urta kompaniyalarining 2018–2024 yillarda sof foydasi (Net Profit), dividend to'lovlari (Dividends) va taqsimlanmagan foydasi (Retained Earnings) dinamikasi tasvirlangan. Sof foyda yildan-yilga barqaror o'sib borgan: 2018 yilda 420 mlrd so'mdan 2024 yilda 1 180 mlrd so'mgacha. Bu sug'urta bozorining kengayishi, mijozlar bazasi ko'payishi va investitsiya daromadlarining

ortishi bilan izohlanadi.

Jadval

O‘zbekistondagi sug‘urta kompaniyalari moliyaviy natijalari (mlrd so‘mda)⁶

Yil	Sof foyda (NP)	Dividend to‘lovi (D)	Taqsimlanmagan foyda (TE)	Aktivlar (A)
2018	420	120	300	2 150
2019	510	150	360	2 400
2020	600	200	400	2 800
2021	720	250	470	3 200
2022	850	300	550	3 700
2023	1 050	350	700	4 200

Dividendlar ham mutanosib ravishda ortgan: 2018 yilda 120 mlrd so‘m bo‘lsa, 2024 yilda 380 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Bu aksiyadorlar manfaatlarining hisobga olinganini ko‘rsatadi. Taqsimlanmagan foyda esa sof foydaning dividendlardan qolgan qismi hisobiga barqaror ko‘payib borgan: 2018 yildagi 300 mlrd so‘mdan 2024 yilda 1 110 mlrd so‘mgacha yetgan.

Jadval ma’lumotlaridan kelib chiqib, quyidagilarni aytish mumkin:

✓ Sug‘urta kompaniyalari foydasi 2018–2024 yillarda sezilarli o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lgan.

✓ Dividend siyosati barqaror va mutanosib bo‘lgan: foyda oshgani sari dividend ham oshgan, lekin u hech qachon sof foydadan yuqori bo‘lmagan.

✓ Taqsimlanmagan foydaning yildan-yilga ortib borishi kompaniya kapitalini mustahkamlash va uzoq muddatli barqaror rivojlanish uchun muhim resurs bo‘lib xizmat qilgan.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, taqsimlanmagan foyda sug‘urta kompaniyalari kapital barqarorligini mustahkamlovchi va investitsion faolligini oshiruvchi asosiy manba hisoblanadi. Ammo milliy hisob siyosatida uning shaffofligi va xalqaro standartlarga mosligi yetarli emas.

Tadqiqotimiz natijasida quyidagi taklif va tavsiyalarni ishlab chiqdik.

1. Sug‘urta kompaniyalarida 17-son MHXS talablari asosida foyda taqsimoti va taqsimlanmagan foyda hisobi standartlashtirish.

2. Dividend siyosatini ishlab chiqishda kapital yetarliligini hisobga oluvchi ko‘rsatkichlar (solvency ratio) joriy etish.

3. Taqsimlanmagan foyda qayta investitsiya mexanizmlari (raqamlashtirish, yangi sug‘urta mahsulotlarini ishlab chiqish) yo‘lga qo‘yish.

4. Moliyaviy hisobotlarda taqsimlanmagan foyda to‘g‘risida qo‘shimcha ochiqliklar berish.

5. Raqamli monitoring tizimi orqali foyda taqsimoti bo‘yicha prognozlash mexanizmi yaratilishi zarur.

Yuqoridagi takliflarimiz sug‘urta kompaniyalarida taqsimlanmagan foyda hisobi takomillashtirishga xizmat qiladi va bu korxona ma’lumotlarini yanada shaffofligini oshiradi.

⁶ <https://insurers.uz/uz/insurance-market-indicators/>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bikker, J. A., & Metzmakers, P. A. (2005). Bank provisioning behaviour and procyclicality. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 15(2), 141–157.
2. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2021). *Financial Management: Theory & Practice*. Cengage Learning.
3. Deloitte. (2020). *IFRS 17: Insurance contracts and reporting challenges*. Deloitte Insights.
4. EBRD. (2020). *Insurance sector reform in Central Asia*. European Bank for Reconstruction and Development.
5. IASB. (2017). *IFRS 17: Insurance Contracts*. International Accounting Standards Board.
6. IAIS. (2022). *Insurance Core Principles*. International Association of Insurance Supervisors.
7. Jensen, M. C. (1986). Agency costs of free cash flow, corporate finance, and takeovers. *American Economic Review*, 76(2), 323–329.
8. Karimov, A. (2023). Accounting modernization in Uzbekistan's insurance sector. *Central Asian Journal of Finance & Accounting*, 5(2), 45–60.
9. KPMG. (2019). *IFRS 17 implementation guide*. KPMG International.
10. Modigliani, F., & Miller, M. H. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *American Economic Review*, 48(3), 261–297.
11. OECD. (2021). *Insurance and pensions outlook*. OECD Publishing.
12. PwC. (2020). *Insurance accounting under IFRS 17*. PricewaterhouseCoopers.
13. Soliev, M. (2022). Sug'urta kompaniyalarida moliyaviy hisobotni takomillashtirish. *Iqtisodiyot va Innovatsiya*, 3(4), 101–112.
14. Uzbekinvest. (2023). *Yillik moliyaviy hisobot*. Toshkent.
15. Bekmurodov, A. (2021). Milliy sug'urta hisobida foyda taqsimoti. *Moliyaviy Hisobot Jurnal*, 2(1), 77–88.